

Співвіднесення особистісного та колективного при вихованні соціальних сиріт

Павлик Н.П.

(Житомирський державний університет)

Розглядається співвіднесення особистісно-орієнтованого та колективного підходів у меті та змісті виховного процесу у притулку для неповнолітніх на основі соціально-психологічних особливостей особистості соціальних сиріт

В сучасних умовах кризи суспільних норм зростає актуальність проблем вивчення та послідууючої реалізації змісту виховання дітей, які перебувають у несприятливих для розвитку особистості умовах. До таких категорій відносять соціальних сиріт – категорію дітей, яка інтегрує у своєму значенні безпритульних, безнадглядних, вуличних дітей, а також тих, хто складає групу ризику поповнення цих категорій – діти, що переживають насильство в сім'ї або державних установах. Таким чином, соціальних сиріт ми визначаємо як дітей, повністю позбавлених гуманістичного, систематичного, цілеспрямованого, неперервного впливу дорослих. Хоча явище безпритульності не нове для України, технології виховання соціальних сиріт є новою темою для вітчизняної педагогічної науки. Вченими-психологами розглядаються психічні та фізіологічні особливості розвитку дітей в умовах депривації – в інтернатах, різних державних закладах закритого типу (І.В. Дубровіна, Є.І. Захарченко, Т.М. Землянхуна, Н.І. Карасева, В.В. Корнева, Й. Лангмейер, М.І. Лісіна, З.Матейчик, В.С. Мухіна, А.М. Прихожан, А.Г. Рузьська, О.П. Тимошенко, Н.Н.Голстих). Існують дослідження, які розглядають особливості особистості та виховання дітей з неблагополучних, алкоголезалежних, неповних тощо сімей, що складають середовище поповнення соціальних сиріт (Т. Барсуков, І.А. Белінська, А.Г. Віденко, С.В. Воронова, В.М. Галузинський, Л.А. Девіс, Л.Ю. Ковальчук, Т.Е. Колесіна, Н.Ю. Максимова, Е.М. Максимович, С.П.Нечай). Педагогами розробляються виховні технології для дітей, що утримуються в інтернатах, дитячих будинках (Л.В. Канішевська, Б.С. Кобзар, Е.П. Постовойтов, В.П. Слісаренко, Л. Тимофєєва, Т.В. Шахохіна, В.С.Яковенко). Крім того, увага надається проблемі створення та методичного забезпечення альтернативних до закритих закладів установ нового типу – прийомних сімей, фостерних сімей, дитячих будинків сімейного типу, кризових центрів, реабілітаційних центрів, притулків різних типів (С. Бадьора, Г.М. Бевз, М.О. Дубровська, В.К. Зарецький, С.В. Кононенко, Г.М. Лактіонова, Д.К.Мажець, В.Н. Ослон, І.В. Пеша, О.О. Романовська, І.Н. Смородіна, А.Б.Холмогорова). Не дивлячись на це, необхідне створення єдиної концепції, методологічної основи формування та розвитку особистості соціальних сиріт в умовах спеціалізованих установ. Це дасть можливість розробити дієві технології виховання дітей у притулках.

Однією із сторін загальної проблеми методології виховання соціальних сиріт є дилема співвіднесення особистісного і колективного підходів, яка містить визначення мети виховання як вибору між формуванням самодостатньої егоцентричної особистості або повноцінного активного члена колективу (спільноти). Мета обумовить вибір центру, підходів, методів, форм виховної роботи у притулку для неповнолітніх. У нашій статті ми хочемо розглянути наявні тенденції у формуванні особистості соціального сироти з позицій особистісного і колективного підходів, проаналізувати необхідність їх співвіднесення та інтеграції.

Розглянемо структуру особистості, в якій К.К. Платонов [4,4] виділяє чотири складові (див. Табл.1).

Табл. 1. Методи формування і корекції особистості по К.Платонову

Рівень	Якості та характеристики особистості	Шляхи формування	Методи формування та корекції
I	Темперамент, статеві та патологічні якості та здібності	Спадкові	Тренування
II	Почуття, сприймання, емоції, мислення, воля	Більше спадкові, але помітно змінені в онтогенезі	Тренування, вправи
III	Знання, уміння, навички, звички	Соціально-обумовлені, але залежать від успадкованих	Тренування, вправи, навчання
IV	Інтереси, прагнення, ідеали, переконання, свідомість, світогляд	Людські якості та здібності, обумовлені виключно соціальними факторами	Тренування, вправи, навчання, виховання

Компетентність особистості як потенціал, здатність та результат прагнення і реалізації життєвого успіху складає III і IV рівні цієї структури.

Розглянемо особистісну та соціальну компетентність вихованців притулків для неповнолітніх. Існують суттєві особливості особистості дитини, яка перебуває в умовах депривації головних потреб. В благополучних сім'ях невід'ємною особливістю виховання дитини є концентрація життя всієї родини на дитині. Внаслідок цього у дитини формується позитивна Я-концепція, егоїстичні схильності, адекватна самооцінка, які необхідні для наступної успішної життєдіяльності. На відміну від цього, у дітей, що постійно утримуються в групах, психологами відмічена відсутність феномену власного "Я" (замість цього діти називають себе "МИ"). Є.П. Тимошенко [5, 45] визначає особливість впливу закритих дитячих закладів на усвідомлення вихованцем себе в минулому, теперішньому, майбутньому. В той час, як діти, що ростуть в сім'ях, із задоволенням розповідають про себе (що є рефлексією позитивного емоційного ставлення до них рідних), соціальні сироти не можуть розказати про свою зовнішність та поведінку у минулому, занижено оцінюють себе в теперішньому, не будують далеких успішних планів на майбутнє. Любов до себе – одна з найважливіших базових потреб людини [3, 114], на ній базується прийняття себе та своїх дій, висока самооцінка, позитивна Я-концепція. Діти без сім'ї

не можуть проявити позитивне емоційне ставлення до себе. Відсутність цього ставлення негативно проектується на подальше життя вихованців закритих закладів. С. Бадора [1, 101] визначає це явище як “хвороба сирітства” – тобто синдром поствідчуженості, який породжує відчуження від природного життєвого середовища, руйнування емоцій, зниження первинної довіри. Між низькою самооцінкою та девіантною поведінкою існує прямо пропорційна залежність, яка призводить до неможливості успішної просоціальної діяльності у суспільстві. Ці факти дають нам підставу визначити нагальну необхідність особистісно-орієнтованого виховання соціальних сиріт.

Одночасно, крім глибокого внутрішнього розладу, соціальним сиротам притаманні проблеми в міжособистісному спілкуванні. У таких дітей спостерігається схильність до конфліктних переживань, підвищена обережність, неприйняття нового, низька результативність у сфері спілкування, бідність арсеналу засобів комунікації, низька самостійність, висока агресивність, неврози, низька соціальна активність [5, 44-45]. Будучи дорослими, діти, що виросли в умовах депривації основних потреб, важко налагоджують зв'язки з людьми із зовнішнього, „чужого” для них світу. Характерною є закономірність: чим раніше дитина потрапила в систему державної опіки (або чим пізніше з неї вийшов), тим яскравіше виявляються у нього описані вище проблеми.

Метою виховного процесу в притулку повинна бути особистість, здатна успішно взаємодіяти в колективі і соціумі. Розвиток демократичного громадянського суспільства ґрунтується на взаємодії суб'єктів, різних суспільних формувань, що підкреслює необхідність побудови виховної системи на співробітництві, участі, діалозі, взаємній повазі [6, 2].

Особистісна і соціальна компетентності дитини жорстко детерміновані одна одною. Ю. Мель [7] відрізняє поняття соціальної компетентності від душевного здоров'я (ми – особистісна компетентність) тим, що перше пов'язано не лише з вірою людини в себе та ефективністю його функціонування, але і вимогами конкретної проблемної соціальної ситуації, яку необхідно розв'язати. Таким чином, в одній ситуації дитина може виявитися компетентною, в іншій – ні. Ним також виділяються проблеми та жалоби особистісного характеру, жорстко зв'язані з соціальною некомпетентністю: недостатня віра в себе, неприйняття свого Я, страх перед критикою та невдачами, недостатні соціальні навички і, як наслідок з цього, боязнь соціальних контактів.

Це потребує вивчення, створення та реалізації виховних технологій сумісної життєдіяльності людей та побудови їх взаємодії на основі глибокого особистісно-орієнтованого підходу. Ми бачимо цю інтеграцію в реалізації педагогічного закону Єдності та взаємозв'язку особистісного та колективного. Цей взаємозв'язок проявляється в тому, що внутрішньо не гармонічна, не врівноважена, з низькою самооцінкою особистість не може успішно спілкуватися з оточуючими людьми. З іншого боку, людина, що не реалізувала себе у взаємодії з іншими, відчуває самотність та особистісні проблеми. Необхідно зазначити, що саме для соціальних сиріт цей закон поглиблюється необхідністю побудови виховної системи, що базується на груповій роботі. Це обумовлено дослідженнями психологів, котрі доводять, що реабілітаційна, корекційна робота з такими дітьми не тільки ефективна, але і взагалі можлива лише в групі, з якою дитина ототожнює себе замість сім'ї [3]. З цього закону випливають наступні закономірності:

- Неможливо навчити спілкуванню і соціальній компетентності без групи, спільноти, соціуму. При цьому склад групи повинен бути змінним (для опанування навичками комунікації з максимально різними типами людської поведінки) та здоровим (для забезпечення наступної просоціальної життєдіяльності особистості). Необхідно забезпечити дитині вільний вибір суб'єктів спілкування.

- Якщо дитина ототожнює себе з певною групою, ресоціалізаційне роботу з нею слід розпочинати саме з групових форм активної діяльності. Такою групою ототожнення найчастіше для дітей із сімей виступає в першу чергу родина, у підлітковому віці – референтна група однолітків; для соціальних сиріт – люди (діти), що знаходяться в подібній соціальній ситуації.

- Для формування соціально компетентної особистості на різних рівнях (в мікро, мезо, макросередовищі спілкування) необхідно будувати виховну роботу, ґрунтуючись на особистісно орієнтованому підході, тобто формувати особистісну компетентність дитини.

- Взаємодія дорослих та дітей повинна будуватися на довірливих близьких стосунках, які можуть виникнути лише при наявності в установі гуманістичної виховної системи та інтересу дорослих до особистості дитини.

Розглянемо принципи виховання, в яких виражається дія цих закономірностей. М. Красновицький [2] розрізняє специфічні принципи виховання особистості та колективу (Див. табл.2).

Табл. 2. Принципи виховання на основі особистісного і колективного підходів (порівняльна характеристика)

Специфічні принципи виховання особистості	Специфічні принципи виховання колективу
- визнання самоцінності особистості при визначенні мети її виховання;	- цілеспрямованість і послідовність;
- індивідуальний підхід як підтримка морального становлення особистості;	- цілісність та системність;
- єдність поваги і довіри до особистості та вимогливості до неї;	- природовідповідність;
- єдність прав і обов'язків і;	- опора на колектив;
- виховання як стимулювання внутрішнього життя особистості	- єдність самостійності та самодіяльності учнів та педагогів;
	- зв'язок виховання з життям;
	- суб'єкт-суб'єктний характер взаємостосунків педагогів і вихованців;

Ми хочемо підкреслити, що при реалізації закону єдності особистісного і колективного у вихованні соціальних сиріт необхідне гармонійне поєднання обох груп принципів.

Компетентністний підхід в педагогіці розглядає метою всіх педагогічних процесів формування особистості, компетентної в різних життєво важливих сферах людського існування (міжособистісне спілкування, професійна діяльність, інтимні, сексуальні стосунки тощо). Відповідно до цього основною метою виховання у притулку для неповнолітніх ми вважаємо роботу в цих взаємно детермінованих напрямках: формування внутрішньо здорової, гармонічної, з позитивною Я-концепцією особистості; виховання соціально компетентної особистості як результату розвитку умінь і навичок спілкування, налагодження і підтримки необхідних успішних соціальних зв'язків та стосунків. Така мета визначає зміст діяльності педагогів як виховання особистості через колектив і колектив через особистість.

Список використаної літератури:

1. Бадора Сільвія. Теорія і практика опікунства в Польщі. - Івано-Франківськ, 2000. – 252 с. – С. 101.
2. Красновицький М. Про модель принципів виховання // Шлях освіти. – 2002. - №3. – С.7-11.
3. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Дети без семьи: /Детский дом: заботы и тревоги общества/. - М.: Педагогика, 1990. - 160 с. – С. 114.
4. Слепухов М. Закони єдності та взаємозв'язку педагогічних явищ та процесів // Шлях освіти. – 2002. - №4. – С.2-7.
5. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування /Авт. кол. Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, О.Г. Антонова-Турченко, І.Б. Іванова, І.В. Пеша. - К.: Видавництво, 1998. - 120 с. – С.44-45.
6. Сухомлинська О. Виховання як соціальний процес // Шкільний світ. – 2004. – січень. - №4(228). – С.1-3.
7. www.voppsy.ru/journals_all/issues/1995/955/955061.htm